

PRZEBIEG PROCESÓW RECESYWNYCH W PRODUKCJI ZWIERZĘCEJ W RÓŻNYCH TYPACH FUNKCJONALNYCH GMIN WYŻYNY KRAKOWSKO-CZĘSTOCHOWSKIEJ

Kamila Musiał

Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Systemów i Środowiska Produkcji, 32-083 Balice k. Krakowa

 <https://orcid.org/0000-0002-6713-341X>

Abstrakt

Celem badań wykonanych w 2025 r. było określenie stanu produkcji zwierzęcej w powiązaniu z przebiegiem procesów recesywnych w wybranych gminach, różniących się typem funkcjonalnym i usytuowanych w obrębie parków krajobrazowych, w różnych częściach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Duże dysproporcje w powierzchni gmin determinują zróżnicowanie arealu gruntów rolnych ogółem. W największej obszarowo gminie Wolbrom powierzchnia ta wynosi 9 023,14 ha, natomiast w najmniejszej, jaką jest Libiąż, 163,05 ha. Wszystkie analizowane gminy wykazują znaczne rozdrobnienie agrarne, dominują gospodarstwa mieszczące się w przedziale 1–5 ha, których w gminie Babice jest aż 88,3%. Wyniki badań wskazują, że najwyższy udział gospodarstw rozwojowych (A) stwierdzono w gminach Pilica (40%) oraz Babice (20%). Z kolei gminy cechujące się najwyższym zagrożeniem dezagraryzacją, tzn. takie w których 50% podmiotów rolnych ujęto w kategorii (D), to Klucze i Włodowice. Pod względem prowadzenia produkcji zwierzęcej wyniki badań wskazują że Pilica jest gminą z najwyższym udziałem gospodarstw utrzymujących bydło (30%). Z kolei w gminie Libiąż, zaliczonej do typu z przewagą funkcji przemysłowej, tylko 1% gospodarstw utrzymuje bydło, zarówno krowy mleczne, jak i opasy. W gminie Klucze, także zaklasyfikowanej do typu funkcjonalnego z przewagą roli przemysłowej, wykazano niewielkie tendencje wzrostowe dla chowu owiec (5% gospodarstw). Wszystkie pozostałe gminy wykazywały na tendencje spadkowe, jednak najwyższy udział gospodarstw utrzymujących te małe przeżuwacze stwierdzono dla gminy Wolbrom (15%). Ponadto małoskalowa gospodarka rolna, dominująca w tym obszarze, gdzie średnia powierzchnia gospodarstw wynosi od 2 ha w gminie Libiąż do 10,5 ha w gminie Pilica, dobrze współgra z usytuowaniem gmin w obrębie parków krajobrazowych, których bliskość została określona jako neutralna lub pozytywna.

Słowa kluczowe: produkcja zwierzęca, dezanimalizacja, dezagraryzacja, typy funkcjonalne gmin, parki krajobrazowe

Wstęp

W procesie coraz bardziej różnicujących się ścieżek rozwoju obszarów wiejskich przekonanie, że gminy wiejskie mają głównie charakter rolniczy, traci coraz bardziej na znaczeniu. Współczesne miejscowości wiejskie z reguły stały się już w zasadzie wyłącznie wielofunkcyjne (Sikorski i in., 2020). Widoczne jest to wyraźnie na obszarze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, który obejmuje części województw małopolskiego oraz śląskiego i cechuje się bliskością terenów silnie zurbanizowanych. Podając za Komornickim i Śleszyńskim (2008), przy posługiwaniu się analizą typologii funkcjonalnych dla obszarów wiejskich należy pamiętać, że większość dostępnych w literaturze naukowej stosowanych klasyfikacji opiera się na tzw. podejściu strukturalnym. Polega ono na wyznaczeniu wiodącej funkcji gospodarczej na podstawie dobranych odpowiednio cech społeczno-ekonomicznych (Bański, 2014). Jak podają Sikorski i in. (2021), najważniejszymi procesami kształtującymi rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich po 1989 r. stały się ściśle ze sobą powiązane tzw. procesy deruralizacji, a zatem odrolnienia. Stąd też wyzwania stojące przed takimi obszarami to m.in. konieczność nowego spojrzenia na relacje rolnictwa i wsi, zwłaszcza na ocenę przebiegu procesu dezagraryzacji wsi, ale także jej części składowej, jaką jest dezanimalizacja.

Transformacja gospodarki na obszarach wiejskich przez ostatnie 35 lat polegała głównie na tworzeniu nowych miejsc pracy i nowych źródeł zarobkowania poza działalnością rolniczą. To właśnie zjawisko przez ostatnie lata było źródłem stopniowego przechodzenia z gospodarki agrarnej do takiej jej postaci, która charakteryzuje się udziałem różnych form usług (Sikorski i in., 2021). Na przebieg takich przemian duży wpływ miały uwarunkowania lokalne, dzięki czemu w skali kraju, czy nawet danego regionu można obserwować znaczne zróżnicowanie w podaży miejsc pracy. Z tym zjawiskiem powiązane są także przeobrażenia w sferze demograficznej oraz społeczno-gospodarczej. Według Flagi oraz Wesołowskiej (2018) jednym z dominujących obecnie trendów na obszarach wiejskich, szczególnie w odniesieniu do tzw. obszarów problemowych, jest także proces depopulacji. Ma on także duży wpływ na poziom zatrudnienia i strukturę dochodów ludności wiejskiej (Halamska, 2016). Ponadto na funkcjonowanie i rozwój samych gospodarstw rolnych wpływa także szeroki wachlarz czynników tkwiących w ich otoczeniu. Określają one dostępność środków służących rozwojowi, jak i ogólne uwarunkowania przyrodnicze. Produkcja rolnicza jest bowiem zdecydowanie tym typem działalności gospodarczej, który najjaskrawiej utożsamia bliskie związki człowieka z szeroko pojmowaną naturą (Klepacki, 1998).

Taki stan rzeczy jest ze zrozumiałych względów najwyraźniej widoczny w terenach przyrodniczo cennych. Z tego też powodu można go odnieść do terytorium Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, obfitującej w różne formy obszarowej ochrony przyrody. Jednocześnie widoczne są tam problemy związane z przemianami agrarnymi i społecznymi. Obszar ten w ujęciu fizjograficznym i geologicznym budowany jest przez płytę wapieni górnajurajskich, wznoszących się w swej północnej części do ok. 300 m n.p.m., natomiast w części południowej dochodzących do wysokości sięgającej miejscami nawet ok. 500 m n.p.m. (Kondracki, 2009). Budowa geologiczna, warunkująca istnienie tworów jurajskich, wpłynęła na zróżnicowanie krajobrazowe i przyrodnicze. Dominującą powierzchniowo formą ochrony przyrody jest tam Park Krajobrazowy Orlich Gniazd, utworzony w 1980 r. i zajmujący obecnie 600 km². Dodatkowo jest on otoczony otuliną liczącą 483 km². Swoją nazwę park zawdzięcza znajdującym się na jego terenie średniowiecznym zamkom, których usytuowanie na niedostępnych, wapiennych wzgórzach porównywano do orlich gniazd. Do innych parków krajobrazowych z tego obszaru zaliczają się także Tenczyński oraz Rudniański (Raszka i in., 2017). Celem badań było określenie stanu produkcji zwierzęcej w powiązaniu przebiegiem procesów recesywnych w wybranych gminach, różniących się typem funkcjonalnym i usytu-

owanych w obrębie parków krajobrazowych, w różnych częściach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej.

Material i metody

Badania prowadzono na terenie wybranych 7 gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, które różniły się od siebie pod względem funkcjonalnym i analizowano wpływ czynnika na faktyczne zagospodarowanie rolnicze gminy. W każdej z gmin wykonano w 2025 r. po 5 ankiet o charakterze eksperckim. Wszyscy respondenci byli właścicielami gospodarstw rolnych, w których deklarowali produkcję roślinną i zwierzęcą. Gminy te zlokalizowane są w różnych częściach tego obszaru i położone są w obrębie woj. małopolskiego oraz śląskiego. Poszczególne gminy zostały zakwalifikowane przez ekspertów, którzy prowadzili badania wśród rolników, do trzech podstawowych typów funkcjonalnych. Stanowiły je gminy o typie rolniczo-turystycznym, z przewagą funkcji usługowo-handlowych oraz z przewagą funkcji przemysłowej (ryc. 1). Typ gminy określany jako rolniczo-turystyczny reprezentowany był przez gminy Babice, Olsztyn oraz Pilicę. Typ cechujący się przewagą funkcji usługowo-handlowych odnosił się do gmin Włodowice i Wolbrom, natomiast typ cechujący się przewagą funkcji przemysłowej do gmin Klucze oraz Libiąż.

Analizy oparto o ankiety eksperckie kierowane do rolników i dotyczące stanu rolnictwa, w tym zwłaszcza produkcji zwierzęcej prowadzonej w obrębie wybranych parków krajobrazowych. Bazę danych aktualnych pozyskano poprzez badania terenowe zrealizowane w układzie gmin. Badania ankietowe zostały przeprowadzone głównie (ale nie wyłącznie) przez pracowników służby rolnej, a zatem osoby mocno związane z wsią i rolnictwem tego regionu. Kwestionariusz wywiadu objął wybrane problemy stanu rozwoju gmin, związane z ich typem funkcjonalnym, w aspekcie faktycznego wpływu na rolnictwo i gospodarstwa rolne, w tym w odniesieniu do chowu lub zmian w liczbie zwierząt gospodarskich. Ankieta ekspercka składała się z następujących części: ogólnej charakterystyki gminy, w tym określenia typu funkcjonalnego, oceny migracji oraz ewentualnej depopulacji; charakterystyki respondenta (wiek, wykształcenie, charakter i powierzchnia posiadanego gospodarstwa rolnego itp.); oceny produkcji zwierzęcej, oszacowania stopnia dezagraryzacji produkcyjnej oraz jej składowej jaką jest proces deanimalizacji w danej gminie. Zapytano także o wpływ bliskości obszarów chronionych, stanowiących czynnik kształtujący swobodę prowadzenia działalności rolniczej.

Wszystkie analizowane gminy położone są w obrębie parków krajobrazowych. Jedynie gmina Libiąż usytuowana poza właściwym obszarem parku mieści się w otulinie Tenczyńskiego Parku Krajobrazowego. Cztery gminy znajdują się w obrębie Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd, natomiast teren gminy Babice pokrywa się z obszarami chronionymi należącymi do dwóch parków – Tenczyńskiego oraz Rudniańskiego (ryc. 2).

Babice Olsztyn Pilica	Włodowice Wolbrom	Klucze Libiąż
I. Rolniczo-turystyczna	II. Z przewagą funkcji usługowo-handlowych	III. Z przewagą funkcji przemysłowej

Rycina 1. Typ funkcjonalny gminy

Figure 1. Functional type of the municipality

Źródło: badania własne, 2025

Source: own study, 2025

Olsztyn Pilica Włodowice Wolbrom	Babice Libiąż (otulina parku)	Babice
Park Krajobrazowy Orlich Gniazd	Tenczyński Park Krajobra- zowy	Rudniański Park Krajobra- zowy

Rycina 2. Lokalizacja gmin w obrębie obszarów chronionych

Figure 2. Location of municipalities within the protected areas

Źródło: badania własne, 2025

Source: own study, 2025

Kategoryzacja gospodarstw w aspekcie ich organizacji i potencjalnej trwałości dotyczyła ewentualnego przebiegu procesu dezagraryzacji dla danej gminy. Uwzględniała ona podział na gospodarstwa rozwojowe (A), potencjalnie rozwojowe (B), nierozwojowe (C) i schyłkowe (D). Ocenę tę wykonano, stosując analogiczne założenia metodyczne, jak w pracach Musiał (2024 i 2025). W takim ujęciu gospodarstwa rozwojowe (A), to takie, które cechuje znaczący potencjał produkcyjny i skala produkcji. Inwestują one w ziemię lub inne środki trwałe, korzystają z funduszy strukturalnych oraz są ekspansywne i zwykle lokalnie przodujące. Kategoria (B) skupia gospodarstwa potencjalnie rozwojowe, czyli wykazujące cechy rozwoju, ale o małym lub średnim potencjale produkcyjnym. Produkcja w takich podmiotach rolnych jest nastawiona na rynek, jednak nie inwestują już one raczej w zakup ziemi. Kategoria (C) mieści w sobie gospodarstwa nierozwojowe, a zatem te, które podtrzymują jeszcze produkcję rolną, ale nie inwestują już w budynki ani maszyny rolnicze, prowadzą produkcję tylko częściowo przeznaczoną na rynek, stosując niskie nakłady i użytkując cały lub niemal cały areal ziemi. Z kolei gospodarstwa schyłkowe (D) to podmioty znajdujące się na różnym poziomie upadku produkcyjnego i ekonomicznego, prowadzące ekstensywną produkcję rolną na całości lub tylko części ziemi, wydzierżawiające ziemię lub odłogujące większe jej areale. Są to zatem podmioty, które prowadzą już na danym poziomie proces dezagraryzacji.

Analizowano także zjawisko deanimalizacji, polegające na rezygnacji z prowadzenia produkcji zwierzęcej, lub też z redukcji populacji zwierząt gospodarskich utrzymywanych w gospodarstwach (Musiał i Musiał, 2019). W tym kontekście przyrównano statystyki pochodzące z Powszechnego Spisu Rolnego GUS (2020) do wyników badań pozyskanych bezpośrednio w gospodarstwach rolnych w 2025 r.

Wyniki

Respondenci stanowili grupę osób w wieku średnio 45,2 roku i deklarowali dobre rozeznanie w problemach rolnictwa danej gminy. W próbie badanych niewielką przewagę liczbową mieli mężczyźni, stanowiący 55,5% ankietowanych. Wykształcenie wyższe deklarowało 45,5% respondentów, natomiast średnie i zasadnicze kolejno 32 oraz 22,5% badanych (tab. 1). Ponadto 32% badanych deklarowało dodatkowe zatrudnienie poza własnym gospodarstwem rolnym. W aspekcie oceny wielkości analizowanych gospodarstw dominowały podmioty o powierzchni obszarowej w przedziale 5–20 ha, stanowiące 42,85% wszystkich badanych gospodarstw. Średnia wielkość tych podmiotów w badanej próbie wynosiła 8,51 ha. Z kolei gospodarstwa większe, tj. o powierzchni powyżej 20 ha, stanowiły 35,7%, a średnia dla nich wyniosła 48,57 ha.

Tabela 1. Identyfikacja respondentów – metryczka ankiety
Table 1. Identification of respondents – survey details

Liczba respondentów Number of respondents	Średni wiek Average age	Udział mężczyzn Men's share (%)	Stopień wykształcenia respondentów Respondents' level of education (%)			Udział respondentów z dodatkowym zatrudnieniem Share of respondents with additional employment (%)
			wyższe higher	średnie secondary	zasadnicze basic	
35	45,2	55,5	45,5	32	22,5	32,0
Udział respondentów w poszczególnych grupach obszarowych (%) Share of respondents in individual area groups (%)						
< 5 ha		5–20 ha		> 20 ha		
21,45%		42,85%		35,70%		
Średnia powierzchnia gospodarstwa w danych grupach obszarowych Average farm area in given area groups						
< 5 ha		5–20 ha		> 20 ha		
3,56		8,51		48,57		

Źródło: badania własne, 2025
Source: own study, 2025

Problem migracji w analizowanych gminach odnosił się w zasadzie do całości tego obszaru. Migracje te posiadały różne źródło i przebieg. Podobnie jak i w innych regionach wiejskich kwestia ta odnosiła się w głównej mierze do młodych osób, będących jednocześnie absolwentami szkół, w tym także wyższych, które po zakończeniu edukacji nie zdecydowały się na powrót w rodzinne strony. Problem ten dotyczył gmin: Babice, Olsztyn, Pilica, Włodowice oraz Wolbrom (ryc. 3). Ponadto problem migracji w takich gminach jak Wolbrom oraz Pilica dotyczył także w pewnym stopniu grup ludzi reprezentujących różnego typu zawody rzemieślnicze oraz poszukujących pracy w tzw. branży opiekuńczej, głównie jako opiekunowie osób starszych.

Babice

Olsztyn

Pilica

Włodowice

Wolbrom

Wolbrom

Pilica

Klucze

Libiąż

Ludzie młodzi – absolwenci szkół

Różnego typu rzemieślnicy, opiekunowie osób starszych

Inne zawody

Rycina 3. Dominujące grupy wśród osób migrujących, wg gmin

Figure 3. Dominant groups among migrants, by municipality

Źródło: badania własne, 2025

Source: own study, 2025

Z migracjami zewnętrznymi, które zdecydowanie dominowały we wszystkich analizowanych gminach, bezpośrednio związany jest także problem depopulacji, który wykazywał różny przebieg oraz kierunek. Zdecydowanie najczęściej występowała emigracja w obrębie obszaru Polski, gdzie celem były zwłaszcza większe miasta w danym regionie lub ogółem w kraju. Dotyczyła ona także w głównej mierze mieszkańców gmin o typie funkcjonalnym rolniczo-turystycznym, takich jak: Babice, Olsztyn i Pilica (ryc. 4), jednak odnosiła się także do pozostałych typów gmin. Wydaje się, że w ostatnich latach mniejszy problem stanowią

migracje zagraniczne, co potwierdziły analizy wykonane dla tego obszaru. Kwestia ta nie była bardzo wyraźnie akcentowana i dotyczyła w największej mierze gmin Klucze oraz Libiąż, które zaklasyfikowane zostały jako typ z przewagą funkcji przemysłowej.

Klucze	Babice	Libiąż
Libiąż	Pilica	Wolbrom
	Olsztyn	Pilica
	Włodowice	
	Wolbrom	
	Klucze	
	Libiąż	
Emigracje zagraniczne	Emigracje do większych miast w regionie lub w kraju	Migracje sezonowe za pracę

Rycina 4. Charakter depopulacji w gminie

Figure 4. The nature of depopulation in municipality

Źródło: badania własne, 2025; Source: own study, 2025

Analizowane gminy są wysoko- i wieloaspektowo zróżnicowane w odniesieniu do mierników i wskaźników charakteryzujących gospodarkę rolną. Dotyczy to m.in. powierzchni gruntów rolnych ogółem. W największej obszarowo gminie Wolbrom powierzchnia ta wynosi 9 023,14 ha, natomiast w najmniejszej, jaką stanowi Libiąż, tylko nieco ponad 163,05 ha (tab. 2). W strukturze użytkowania ziemi trwale użytki zielone zajmują od 9,7% w gminie Wolbrom do 70,8% w gminie Libiąż. Wysoki udział TUZ wykazują także gminy Klucze i Babice, odpowiednio 51% oraz 43,1%. Największą powierzchnię i największy udział gruntów odłogowanych stwierdzono dla gminy Olsztyn, odpowiednio 345,96 ha i 13,8% użytków rolnych ogółem. Niejako na drugim biegunie oceny tego wskaźnika znajdują się gminy Pilica, Libiąż i Wolbrom, gdzie grunty ugorowane zajmują odpowiednio: 0,9%, 1,4% oraz 1,8%. Najwyższą średnią powierzchnię gospodarstwa indywidualnego odnotowano w gminach Pilica (10,52 ha) oraz Olsztyn (7,61 ha), natomiast najniższą w gminie Libiąż (2,03 ha), która oceniona została jako przemysłowa. Wszystkie analizowane gminy wykazują znaczne rozdrobnienie agrarne. Dominują w nich gospodarstwa mieszczące się w przedziale 1–5 ha, których w gminie Babice jest aż 88,3%, a w gminie Klucze 82,1%. W pozostałych gminach, poza gminą Pilica (48,6%), wskaźnik ten waha się od 72,0% (Wolbrom) do 79,7% w gminie Libiąż.

W czterech analizowanych gminach w 2025 r. obserwowana była głęboka zapaść w produkcji zwierzęcej. W gminie Libiąż w ogóle nie był prowadzony chów bydła i świń, natomiast 45,7% gospodarstw utrzymywało tam w chowie drobnostadnym drób (tab. 2). Także bardzo niski udział gospodarstw utrzymujących bydło odnotowano w gminach Babice (4,3%), Klucze (2,7%) oraz Włodowice (4,6%). Ponadto w tych gminach nie stwierdzono chowu świń. W statystyce PSR (2020), pozytywnie wyróżniały się gminy Pilica oraz Wolbrom. W gospodarstwach tych gmin ogółem utrzymywane było duże, uwzględniając specyfikę regionu, pogłowie zarówno bydła jak i świń. Udział gospodarstw z bydłem ogółem wynosił 27,7% w gminie Pilica oraz 8,5% w gminie Wolbrom. Natomiast w przypadku gminy Klucze stan ten wynosił 2,7%. W przypadku chowu świń najwyższy wskaźnik zanotowano dla gmin Wolbrom (2,9%) oraz Pilica (2,5%), jednak wskaźniki te nadal były bardzo niskie. W analizowanych gminach drób utrzymywany był niemal w co drugim gospodarstwie, pod tym względem najwyższy udział wykazywały gospodarstwa gmin Babice (57,4%) i Włodowice (53,7%). Wskaźnik ten dla gminy Pilica wynosił 34,6%, a dla gminy Wolbrom już tylko 20,2%. W danych pozyskanych z PSR GUS (2020) dla omawianych gmin nie został uwzględniony udział owiec ani kóz.

Tabela 2. Wybrane charakterystyki rolnictwa indywidualnego gmin obszaru badań
 Table 2. Selected characteristics of individual agriculture of municipalities in analysed area

Wyszczególnienie Item	Nazwa gminy Name of municipality						
	Babice	Klucze	Libiąż	Olsztyn	Pilica	Włodowice	Wolbrom
	Powierzchnia użytkowanych gruntów (ha) Area of utilised land (ha)						
Grunty ogółem Total land	838,23	1509	190,91	2890,1	9544,94	1256,75	10 014,72
Użytki rolne ogółem Total agricultural land	754,14	1093,05	163,05	2502,89	8538,88	957,97	9 023,14
Użytki rolne w dobrej kulturze Agricultural land in good condition	729,43	966,49	150,37	2451,05	8438,6	848,14	8942,45
Grunty ugorowane Fallow land	32,62	90,8	2,18	345,96	85,46	101,63	164,97
Grunty ugorowane (%) Fallow land (%)	4,3	8,3	1,4	13,8	0,9	8,0	1,8
Uprawy trwałe Permanent crops	31,77	14,72	7,47	18,09	37,4	6,3	88,94
TUZ Permanent grasslands	325,12	557,8	115,45	333,31	917,87	393,16	874,66
TUZ (%) Permanent grasslands (%)	43,1	51,0	70,8	13,3	10,7	41,0	9,7
Lasy i grunty zalesione Forests and wooded land	24,01	345,76	7,8	185,4	185,4	217,71	375,75
Udział gospodarstw w grupach obszarowych (%) Share of farms in area groups (%)							
Ogółem gospodarstw Total number of farms	188	335	94	380	907	216	1900
do 1 ha włącznie up to 1 ha inclusive	0	3,3	16,0	0,8	0,8	2,3	1,7
1–5 ha	88,3	82,1	79,7	73,9	48,6	77,3	72,0
5–10 ha	11,7	11,0	4,3	13,2	24,5	15,3	18,5
10–15 ha	0	2,1	0	3,2	11,0	2,3	4,4
15 ha i więcej 15 ha and above	0	1,5	0	8,9	15,1	2,8	3,4
Średnia pow. gospodarstwa (ha) Average farm size (ha)	4,46	4,5	2,03	7,61	10,52	5,82	5,27
Pogłowie zwierząt (sztuki fizyczne) Livestock population (physical animals)							
Bydło ogółem Total cattle	59	25	0	206	4936	31	1502
Bydło – krowy Cattle – cows	0	0	0	85	1757	13	561
Świnie ogółem Total pigs	0	0	0	75	1158	0	5415
Lochy Sows	0	0	0	0	156	0	457
Drób ogółem Total poultry	3842	3794	16797	6988	33886	3082	64852
Udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta (%) Share of farms keeping animals (%)							
Bydło ogółem Total cattle	4,3	2,7	0	7,4	27,7	4,6	8,5
Bydło – krowy Cattle – cows	0	0	0	5,0	13	3,7	4,1
Świnie ogółem Total pigs	0	0	0	0,8	2,5	0	2,9
Lochy Sows	0	0	0	0	2,1	0	2,2

Drób Poultry	57,4	37,9	45,7	42,6	34,6	53,7	20,2
Ogółem zwierzęta Total animals	61,7	40,6	45,7	55,8	79,9	62,0	37,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie PSR GUS, 2020

Source: own study based on PSR GUS, 2020

Objaśnienia do tabeli: brak dostępnych danych PSR GUS (2020) dla owiec i kóz w analizowanych gminach

Explanations to the table: no PSR GUS (2020) data available for sheep and goats in the analysed municipalities

Z przeprowadzonych badań wynika, że we wszystkich gminach znajdują się gospodarstwa zaklasyfikowane do czterech kategorii, określających stan gospodarowania lub przebieg procesów recesywnych. Gospodarstwa cechujące się znaczącym potencjałem produkcyjnym i skalą produkcji (kategoria A) posiadały najwyższy udział w gminach Pilica (40%) oraz Babice (20%). Z kolei gminy cechujące się najwyższym stopniem dezagraryzacji to Klucze i Włodowice. W tych gminach aż 50% podmiotów rolnych ujęto w ramach kategorii (D), która wskazuje na znaczny poziom upadku produkcyjnego i ekonomicznego (tab. 3). Najwyższy udział gospodarstw ujętych w kategorii (B), czyli podmiotów rolnych wykazujących cechy rozwoju, jednak o małym lub średnim potencjale produkcyjnym, stwierdzono dla gmin Pilica (40%) oraz Libiąż (25%). Kategoria (C), która mieści w sobie gospodarstwa nierozwojowe, jednak podtrzymujące jeszcze produkcję rolną, dominowała w gminie Włodowice, gdzie objęła 37% wszystkich istniejących tam podmiotów rolnych.

Analiza stanu produkcji zwierzęcej w badanych gminach w 2025 r., wskazuje że Pilica jest gminą z najwyższym udziałem gospodarstw prowadzących chów bydła (30%). Jednocześnie istnieją tam tylko 3 gospodarstwa utrzymujące większe stada (ponad 30 sztuk) krów mlecznych oraz analogiczne 2 podmioty utrzymujące opasy. W gminie brak jest gospodarstw rolnych hodujących owce i kozy, a tendencje zmian w liczbie przeżuwaczy są tam ogółem spadkowe. Podobnie jest w gminie Olsztyn, gdzie jednak mniej jest gospodarstw utrzymujących bydło i brak podmiotów rolnych posiadających większe stada przeżuwaczy. W gminie Libiąż, zaliczonej do typu z przewagą funkcji przemysłowej, tylko 1% gospodarstw utrzymuje bydło, tj. sumarycznie ujęte krowy mleczne i opasy, jednak pomimo tak niskiego stanu ogółem stwierdzono w tym względzie występowanie nieznacznych tendencji wzrostowych. Nie ma tam jednak większych stad przeżuwaczy, tzn. takich, które obejmują powyżej 30 sztuk zwierząt z danego gatunku (tab. 3). Natomiast w gminie Włodowice, zaklasyfikowanej do typu o przewadze funkcji usługowo-handlowych, wyniki badań wskazują na brak gospodarstw utrzymujących przeżuwacze. W odniesieniu do chowu świń stwierdzono tam 3% gospodarstw utrzymujących te zwierzęta.

Interesujące wydają się wyniki badań dla gminy Klucze, która pomimo że nie została oceniona jako rolnicza, wykazuje tendencje wzrostowe pod względem chowu owiec. Utrzymywało je tam ogółem 5% podmiotów rolnych, a w 3 gospodarstwach stwierdzono istnienie stad powyżej 30 sztuk maciorek. W gminie tej nie zanotowano jednak chowu innych przeżuwaczy ani świń. Badania wykazały jednak, że w 2025 r. utrzymanie bydła ogółem wykazywało tendencje spadkowe, względem 2020 r., kiedy było ono deklarowane w 2,7% gospodarstw. Pod względem chowu owiec, poza gminą Klucze wszystkie pozostałe analizowane gminy wykazywały także tendencje spadkowe. Pomimo tego najwyższy udział gospodarstw utrzymujących te małe przeżuwacze podano dla gminy Wolbrom (15%); jednak istnieją tam tylko 2 większe stada tych zwierząt. Ponadto w gminie Babice wskazano na istnienie 3% gospodarstw utrzymujących owce, w tym 1 podmiot deklarował chów większego stada oraz 1 większe stado kóz.

Tabela 3. Stan produkcji zwierzęcej oraz przebieg procesów recesywnych
Table 3. The state of animal production and the course of recessive processes

Wyszczególnienie Item	Nazwa i typ funkcjonalny gminy Name and functional type of municipality						
	I.			II.		III.	
	Babice	Olsztyn	Pilica	Włodowice	Wolbrom	Klucze	Libiąż
Szacunkowy udział kategorii gosp. w gminie (%) Estimated share of economic categories in the municipality (%)							
A	20	5	40	5	10	5	12
B	15	15	40	8	20	5	25
C	30	35	10	37	30	40	33
D	35	45	10	50	40	50	30
Udział gospodarstw utrzymujących poszczególne gatunki zwierząt gospodarskich (%) Share of farms keeping specific livestock species (%)							
Bydło Cattle	5	5	30	0	25	2	1
Swinie Pigs	1	1	2	3	15	2	0
Owce Sheep	3	1	0	0	15	5	0
Liczba gospodarstw w gminie utrzymujących stada przeżuwaczy powyżej 30 sztuk Number of farms in the municipality keeping herds of ruminants exceeding 30 animals							
Krowy mleczne Dairy cows	0	0	3	0	15	0	0
Opasy Feeders	0	0	2	0	4	0	0
Owce Sheep	1	0	0	0	2	3	0
Kozy Goats	1	0	0	0	0	0	0
Tendencje zmian w chowie przeżuwaczy Trends of changes in ruminant farming							
Bydło Cattle	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↑
Owce Sheep	↓	↓	↓	-	↓	↑	-

Objaśnienia do tabeli: typy funkcjonalne gmin: I. – z przewagą funkcji rolniczo-turystycznych, II. – z przewagą funkcji usługowo-handlowych, III. – z przewagą funkcji przemysłowej

Explanations to the table: functional types of the municipalities: I. – with a predominance of agricultural and tourist functions, II. – with a predominance of service and commercial functions, III. – with a predominance of industrial functions

Tendencje zmian w chowie przeżuwaczy:

Trends of changes in ruminant farming:

wzrostowa ↑ spadkowa ↓ stagnacyjna -
upward ↑ downward ↓ stagnant -

Źródło: badania własne, 2025

Source: own study, 2025

Badane gminy, pomimo że położone są w różnych częściach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, łączy z pewnością lokalizacja w obrębie parków krajobrazowych. Dlatego też interesujące są tu także oceny rolników dotyczące prowadzenia produkcji zwierzęcej i roślinnej w tego typu obszarach. Wyniki badań w terenie ukazują, że według respondentów w gminach Babice oraz Klucze wpływ bliskości obszarów chronionych na prowadzenie działalności rolniczej został określony jako pozytywny, natomiast dla pozostałych gmin jako neutralny. Znamienne jest, że nie było żadnych wskazań dotyczących negatywnego oddziaływania rygorów prawnych wynikających z istnienia parku krajobrazowego na rolnictwo danej gminy (ryc. 5). Za argumentami tłumaczącymi takie deklaracje stoi dominująca w tych gminach drobnoskalowa produkcja rolna, co znajduje odzwierciedlenie w wielkości gospodarstw, wynoszących od 2 ha w gminie Libiąż do 10,5 ha w gminie Pilica, która nie ma mocno degradującego wpływu na środowisko naturalne.

Klucze Babice	Libiąż Olsztyn Pilica Włodowice Wolbrom	BRAK WSKAZAŃ
Pozytywne	Neutralne	Negatywne

Rycina 5. Oceny respondentów dotyczące oddziaływania obszarów chronionych na rolnictwo w gminie
 Figure 5. Respondents' assessments regarding the impact of protected areas on agriculture in municipality
 Źródło: badania własne, 2025
 Source: own study, 2025

Omówienie wyników

Według Krupińskiego (2009) oraz Krasowicza i Kusia (2010) próby prognozowania zmian w produkcji zwierzęcej w Polsce w latach 2010-2020 zakładały koncentrację stad zwierząt utrzymywanych w poszczególnych gospodarstwach, jednak bez wzrostu ich погоłowia. Dla bydła ogółem takie prognozy dla 2020 r. wskazywały na możliwe поголовіe liczące 5750 tysięcy sztuk, jak się jednak okazało, liczby te zostały niedoszacowane i поголовіe faktycznie wyniosło ponad 6343 tysiące sztuk. Faktem jest, że zmniejszyła się liczba utrzymywanych krów mlecznych, co według Sowuli-Skrzyńskiej i in. (2017) można wytłumaczyć powiększeniem się w strukturze stada młodego bydła ukierunkowanego na mięsny kierunek produkcji, co wynika głównie ze wzrostu opłacalności tej formy hodowli. Z kolei поголовіe owiec w skali kraju w 2020 r. miało osiągnąć ok. 330 tysięcy, jednak wg danych pozyskanych ze statystyk PSR GUS (2020) liczba ta wyniosła niecałe 280 tysięcy sztuk. Ponadto statystyki ostatniego spisu rolnego podawały, że na poziomie kraju niecałe 21% gospodarstw rolnych utrzymuje bydło, 6,4% świnię, natomiast tylko około 0,7% owce. W analizowanych gminach statystyki te są jednak znacznie niższe – w przypadku bydła wskazywały na 9,7% gospodarstw, natomiast dla świń odpowiednio 3,4%. Z kolei w przypadku gospodarstw utrzymujących owce na badanym obszarze są to wartości kilkukrotnie przewyższające średnią krajową (3,4%).

Przy dokładniejszej analizie każdej gminy z osobna udziały tych gospodarstw kształtują się w sposób zróżnicowany. Przykładowo gmina Włodowice, wykazująca przewagę funkcji usługowo-handlowych, cechowała się brakiem gospodarstw utrzymujących przeżuwacze. Konfrontując to z danymi dla tej gminy pochodzącymi z PSR GUS (2020), należy zauważyć w tym aspekcie widoczny spadek stanu погоłowia. Odwrotne są tam natomiast tendencje dla chowu świń, jako że rezultaty badań z 2025 r. wykazują na 3% gospodarstw utrzymujących te zwierzęta, podczas gdy statystyki PSR (2020), podawały zupełny brak chowu świń w tej gminie. W gminie Libiąż pomimo braku utrzymywania większych stad przeżuwaczy, tzn. takich które obejmują powyżej 30 sztuk zwierząt z danego gatunku, pod względem chowu bydła ogółem w ostatnich latach stwierdzono występowanie nieznacznych tendencji wzrostowych. Potwierdza to przyrównanie danych uzyskanych w badaniach terenowych w 2025 r., do wyników zamieszczonych w statystykach Powszechnego Spisu Rolnego z 2020 r. Te ostatnie wskazywały na brak chowu bydła i świń w tej gminie, co przemawia za pełną deanimalizacją stanowiącą składową procesów recesywnych dla rolnictwa (Musiał i Musiał, 2019). Sytuacja zastana w 2025 r. wskazuje na utrwalanie się procesu rezygnacji z prowadzenia produkcji zwierzęcej.

Na stan produkcji zwierzęcej w wybranych gminach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej w pewnym stopniu mogły także wpłynąć przemiany w strukturze lokalnej populacji, wpływające na wzrost takich czynników jak m.in. gentryfikacja społeczeństwa

i właśnie dezagraryzacja (Halamska, 2016). W takim kontekście porzucanie produkcji rolnej i stanowiącej jej ważną składową produkcję zwierzęcą, która wydaje się szczególnie angażująca czasowo, jest także powiązane z migracjami zewnętrznymi lokalnej ludności. Problem ten w ostatnich latach odnosił się bardziej do tzw. migracji krajowych, które jednak wpłynęły na wzrastający wskaźnik depopulacji gmin. Emigracje zagraniczne zostały mocniej zaakcentowane jedynie w przypadku gmin Klucze oraz Libiąż, które cechują się przewagą funkcji przemysłowych i nie są tak istotne dla rolnictwa. Jednak nawet w gminach, w których deklarowano przewagę funkcji rolniczych widoczne są zmiany, które dokonują się głównie poprzez dalsze odchodzenie od rolnictwa na rzecz zwiększenia zatrudnienia pozarolniczego, głównie w sektorze usług. W badanym obszarze w coraz większym stopniu związane jest to z dalszym wzrostem funkcji turystycznych poszczególnych gmin. W rezultacie tradycyjnie ujmowana, dominująca niegdyś w całym regionie produkcja rolnicza, traci tam coraz bardziej na znaczeniu, a analogiczne trendy obserwowane są już od dekad także w innych regionach Polski (Kutkowska, 2012; Sikorski i in., 2021).

Według Krasowicza oraz Kusia (2010), pomimo że Polska jest krajem o znacznym potencjale produkcyjnym, wynikającym z relatywnie dużej w stosunku do innych członków UE powierzchni użytków rolnych, faktem pozostaje że znaczna część tego obszaru wykazuje niekorzystne warunki dla produkcji rolniczej. Sprawia to, że intensyfikacja produkcji jest tam ograniczona, co z kolei wpływa na zmniejszenie się konkurencyjności rolnictwa ogółem (Harasim, 2013). W analizowanych gminach problem ten można odnieść chociażby do gminy Olsztyn, gdzie 13,8% powierzchni gruntów jest ugorowanych, co wiąże się z niską jakością oraz przydatnością rolniczą gleb, co według Witek (1981) determinuje mało satysfakcjonujące plony roślin uprawnych. Dla danego obszaru istotna jest także specyfika rolniczej działalności prowadzonej na obszarach objętych parkami krajobrazowymi, co stanowi istotny wkład w dyskusję na temat zrównoważonego rozwoju rolnictwa i ochrony środowiska w Polsce (Chmielewski i Harabin, 1993). Według tych autorów ważne jest, aby obszary chronione były traktowane jako szansa na harmonijne funkcjonowanie na wielu poziomach rozwoju, a nie jako rodzaj utrudnień. Mimo upływu dekad to podejście pozostało w pełni aktualne, a nawet zyskało na znaczeniu. Jest ono adekwatne również dla obszaru analiz, ponieważ charakterystyczna małoskalowa produkcja rolna ma w istocie pozytywny wpływ na utrzymanie bioróżnorodności w istniejącym tam krajobrazie kulturowym (Bignal i McCracken, 1996; Zieliński i Jadczyński, 2022).

Podsumowanie

Badane gminy usytuowane w obrębie trzech różnych parków krajobrazowych wykazują duże zróżnicowanie funkcjonalne oraz strukturalne, w tym agrarne. Ich cechą dominującą w odniesieniu do rolnictwa jest bardzo duże rozdrobnienie gospodarstw, które w gminie Libiąż ma charakter niemal skrajny, jako że średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego tylko nieznacznie przekracza 2 ha. W relatywnie najlepszej pod względem struktury agrarnej gminie o typie rolniczo-turystycznym, jaką jest Pilica, średnia powierzchnia gospodarstwa nieznacznie przekracza 10 ha. Gminy z przewagą funkcji przemysłowych, tzn. Klucze oraz Libiąż, ale również Babice (typ rolniczo-turystyczny), są najsilniej poddane recesywnemu procesowi dezanimalizacji, który polega na redukcji liczby inwentarza żywego utrzymywanego w gospodarstwach. W skrajnej pod tym względem gminie Libiąż statystyki PSR GUS z 2020 r. w ogóle nie podawały chowu bydła i świń. Badania terenowe z 2025 r. wskazują, że 1% podmiotów rolnych utrzymuje bydło. W gminach Olsztyn i Włodowice udział gospodarstw utrzymujących bydło i świnię (łącznie) w 2020 r. wynosił odpowiednio 8,2% oraz 8,3%. Analogiczne rezultaty pochodzące z badań terenowych wykonanych w 2025 r., dotyczące tego wskaźnika wskazują na wyniki 6% dla Olsztyna oraz jedynie 3% dla Włodowic, przy czym w tej ostatniej gminie nie

stwierdzono w ogóle chowu bydła. Wyniki te można uznać za skrajnie niskie. Bydło ogółem w gminie Olsztyn w 2020 r. utrzymywane było w 7,4% gospodarstw, jednak dane uzyskane w 2025 r. wskazują już na 5% podmiotów rolnych, widoczne są tam zatem tendencje spadkowe. Nawet drób do niedawna hodowany niemal w każdym gospodarstwie obecnie utrzymywany jest w mniej niż połowie czynnych podmiotów rolnych. Wyjątek stanowią gminy Babice oraz Włodowice, gdzie udział ten wynosi kolejno nieco ponad 57% oraz niecałe 54%. Z kolei w silnej pod względem prowadzenia produkcji zwierzęcej gminie Wolbrom jest on utrzymywany jedynie w co piątym gospodarstwie. Podsumowując, można stwierdzić, że procesy o charakterze dezagraryzacji wskazują tendencję wzrostową, co może stanowić zagrożenie dla zachowania w badanych gminach zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Piśmiennictwo

- Bański J. (2014). Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych. *Przegląd Geograficzny*, 86(4): 441–470.
- Signal E., McCracken D. (1996). Low-intensity farming systems in the conservation of the countryside. *J. Appl. Ecol.*, 33: 413–424.
- Chmielewski T., Harabin. Z. (1993). Rolnictwo w parkach krajobrazowych i obszarach chronionego krajobrazu. W: *Proekologiczne zorientowanie polityki rolnej w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*. Wydawnictwo IERiGŻ, Warszawa, 3: 111–121.
- Flaga M., Wesołowska M. (2018). Demographic and social degradation in the Lublin province as a peripheral area of East Poland. *Bulletin of Geography, Socio-economic Series*, 41: 7–27.
- Halamska M. (2016). Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w Polsce i jej przestrzenne zróżnicowanie. *Wies i Rolnictwo*, 170 (1): 59–85.
- Harasim A. (2013). Potencjał agroekologiczny rolnictwa jako element konkurencyjności regionów. *Studia Ekonomiczne i Regionalne (Economic and Regional Studies)*, 6 (3): 83–89.
- Klepacki B. (1998). Czynniki warunkujące rozwój przedsiębiorstw agrobiznesu. W: *Ekonomia i organizacja produkcji rolniczej*. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, 52, 17.
- Komornicki T., Śleszyński P. (2008). Struktura funkcjonalna gmin a postępy w pracach planistycznych (2004–2006). *Studia Regionalne i Lokalne*, 3(33): 53–75.
- Kondracki J. (2009). *Geografia regionalna Polski*. Warszawa PWN, ss. 263–270.
- Krasowicz S., Kuś J. (2010). Kierunki zmian w produkcji rolniczej w Polsce do roku 2020 – próba prognozy. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, ss. 5–18.
- Krupiński J. (2009). Przewidywane zmiany w produkcji zwierzęcej w Polsce do roku 2020. *Studia i Raporty IUNG PIB*, 14: 319–327.
- Kutkowska B. (2012). Nowe funkcje obszarów wiejskich na przykładzie terenu sudeckiego. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 29: 97–110.
- Musiał K. (2024). Gospodarstwa schyłkowe i upadające jako przykład procesów gospodarczo recesywnych w obszarach cennych przyrodniczo Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, *Annals PAAAE* 26 (4): 176–188.
- Musiał K. (2025). Przemiany strukturalne w rolnictwie i ich potencjalne następstwa w sferze podtrzymania usług ekosystemowych. Przykład obszarów cennych przyrodniczo w województwie pomorskim. *Annals PAAAE*, 27 (4).
- Musiał W., Musiał K. (2019). Deanimalisation processes in the Polish Carpathians – production, economic and ecological aspects. *Annals PAAAE*, 21 (4): 331–340.
- Powszechny Spis Rolny. (2020). Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Raszka B., Krajewski P., Kolbarczyk R. Kolbarczyk E., Kasprzak K. (2017). *Parki Krajobrazowe w Polsce (Landscape Parks in Poland)*. Bielsko Biała: Wydawnictwo Dragon.

- Sikorski D., Latocha A., Szmytkie R., Kajdanek K., Miodońska P., Tomczak P. (2020). Functional changes in peripheral mountainous areas in east central Europe between 2004 and 2016 as an aspect of rural revival? Kłodzko County case study. *Applied Geography*, 122: 1–14.
- Sikorski D., Tomczak P., Latocha A., Szmytkie R., Miodońska P., Kajdanek K. (2021). Od gospodarki agrarnej do wielofunkcyjnej. Zmiany funkcjonalne obszarów wiejskich i wsi na przykładzie powiatu kłodzkiego. *Czasopismo Geograficzne*, 92(2): 297–323.
- Sowula-Skrzyńska E., Skrzyński G., Matysik-Pejas R., Kurpan S. (2017). Kondycja ekonomiczna gospodarstw rodzinnych produkujących mleko. *Roczniki Naukowe SERiA*, XIX, (6): 206–212.
- Witek T. (1981). Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski wg gmin. Wydawnictwo IUNG, Puławy.
- Zieliński M., Jadczyżyn J. (2022). Importance and challenges for agriculture from high nature value farmlands (HNVf) in Poland in the context of the provision of public goods under the European Green Deal. *Ekonomia i Środowisko*, 3 (82): 194–219.

Zatwierdzono do druku: 4 XII 2025

THE COURSE OF RECESSIVE PROCESSES IN ANIMAL PRODUCTION IN VARIOUS FUNCTIONAL TYPES OF MUNICIPALITIES OF THE KRAKÓW-CZĘSTOCHOWA UPLAND

Kamila Musiał

SUMMARY

The aim of the research carried out in 2025 was to determine the state of animal production in relation to the course of recessive processes in selected communes, differing in functional type and located within landscape parks in various parts of the Kraków-Częstochowa Upland. Large disparities in the area of municipalities determine the variation in the total area of agricultural land. In the largest municipality, Wolbrom, this area is 9023.14 ha, while in the smallest, Libiąż, it is only 163.05 ha. All analysed municipalities demonstrate significant agrarian fragmentation, with farms ranging from 1 to 5 ha dominating, accounting for as much as 88.3% in the Babice municipality. The study results indicate that the highest share of developing farms (A) was found in the municipalities of Pilica (40%) and Babice (20%). In turn, the municipalities characterized by the highest risk of disagrarisation, i.e., those in which 50% of agricultural entities were classified as (D), are Klucze and Włodowice. In terms of animal production, the study results indicate that Pilica is the municipality with the highest share of farms raising cattle (30%). In Libiąż, a predominantly industrial municipality, only 1% of farms raise cattle, both dairy and beef cattle. In Klucze, which also is an industrial municipality, a slight upward trend was observed for sheep farming (5%). All other municipalities showed a downward trend, but the highest share of farms raising these small ruminants was found in Wolbrom (15%). Furthermore, the small-scale agriculture that dominates this area, where average farm sizes range from 2 ha in Libiąż to 10.5 ha in Pilica, is well-suited to the municipalities' location within landscape parks, whose proximity was assessed as neutral or positive.

Keywords: animal production, deanimalisation, disagrarisation, functional types of municipalities, landscape parks